

גידי רשף

בחזרה לזמן וריתמוס

“...כי נשבעתי ואת מעידי,
כי על חי את מצגת רגלייך.
כי בשקר קרעוך מאתי,
ואמת הוא שובי אלייך!”

אלתרמן, נאום אל השירה העברית

I

"...ואילו המילה 'אני' מופיעה בכוכבים בחוץ רק 7 פעמים... לעומת 17 הופעותיה בספרו הקטן יותר של אברהם חלפי מזוית אל זוית..." (זך, הרהורים על שירת אלתרמן, עמוד 111) — המילה "אני" מופיעה 39 פעמים בכוכבים בחוץ.

"המילים השכיחות ביותר בכוכבים בחוץ ובשמחת עניים הן המילים של הלכסיקון הרומנטי: שקט, רעש, לב, נפש, אלוהים, עפר, ארץ..." (הרהורים, 111) — המילים "שקט" — "רעש" — מופיעות גם במקרא, גם בשפת היומיום, וממילא מציינות תופעות אוניברסליות שאינן קשורות לסגנון אמנותי מסוים. למעשה, אין אפילו מילה אחת ברשימה של זך שהכרחי לאפיינה כ"רומנטית".

"המילים השכיחות ביותר בכוכבים בחוץ ובשמחת עניים הן... אריה, יונה, סוס, שה, חצוצרה..." (הרהורים, 111) — המילה "אריה" מופיעה 3 פעמים בכוכבים בחוץ:

הוא אריה, הוא המלך ליר

כמו אריה רצוץ לריח רוח

האריה הירוק — העץ הנופל

ואיננה מופיעה בשמחת עניים; גם "שה" (4 הופעות) ו"חצוצרה" (3 הופעות) אינן מה שמקובל לכנות "מילים שכיחות". המילה "רינה" — עוד מילה ברשימה של זך — מופיעה פעם אחת ויחידה בשיר "נופלת העיר":

תעלה רינתנו — אבדנו!

"...ואילו המילה 'אני' מופיעה בכוכבים בחוץ רק 7 פעמים... לעומת 17 הופעותיה בספרו הקטן יותר של אברהם חלפי מזוית אל זוית..." (הרהורים, 111) — ניתן לחזור על אותו טיעון גם ברמת השיר הבודד: "עטור מצחך" של חלפי מכיל 2 הופעות של "אני", בעוד שב"סתו עתיק" הארוך יותר של אלתרמן אין הופעות כאלו.

מישהו יכול לטעון כך: חלפי הוא שירת יחיד; אלתרמן הוא שירת רבים; בשיר של חלפי גילינו שכיחות אני גבוהה יותר; לכן, כדי להתרחק משירת הרבים ולהתקרב לשירת היחיד עלינו להגדיל את שכיחות האני — להשתמש יותר ויותר במילה "אני".

כיצד ניתן לענות לו? אפשרות אחת היא להגדיל באמת את שכיחות האני עד לשלב שבו לא יישאר מקום לאף מילה אחרת. התוצאה לא תמצא חן בעיניו:

אני אני אני

אני אני אני

אני אני אני

...

אפשרות נוספת היא להראות לו שירת יחיד ללא הופעות של "אני" — לדוגמא, השיר הפותח את לפני השער האפל. פוגל מסתפק במילים "סוסי", "עגלתי", "אשלח":

לאט עולים סוסי

כבדה תחרוק עגלתי לרגעים

זמר חרישי אשלח

גם בכית הראשון של "פגישה לאין קץ" אנחנו מוצאים את: עלי, אנגנך, אצור, אציב, תשוקתי...

בשיר "רגע אחד" יש 79 מילים עם 2 הופעות של "אני"; בשיר "כשצלצלת רעד קולך" יש 40 מילים עם 5 הופעות של "אני". האם "רגע אחד" קרוב יותר לשירת רבים מאשר "כשצלצלת"?

מספר ההופעות המשותף של "אנו" ו"אנחנו" בכוכבים בחוץ הוא 7 לעומת 13 הופעות בספרו הקטן יותר של פוגל לפני השער האפל.

איך אפשר למדוד את כמות האני בשיר "לאט עולים סוסי" — הרי אין שם בכלל הופעות של "אני"? ! ובכן, אפשר לספור את "סוסי" פעמיים (כי פוגל משתמש במילה פעמיים) ולהוסיף עוד 2 עבור "עגלתי" ו"אשלח" — ובסך הכל 4.

אבל מה נעשה עם המילה "בנו" בשורה הרביעית? האם עלינו לדבר על "יחס של 1:4 בין שירת היחיד לשירת הקולקטיב"?

נתבונן בהערה נוספת של זך, הפעם מתוך זמן וריתמוס אצל ברגסון ובשירה המודרנית. בשיר "ירח", הוא מספר לנו, יש 8 פעלים ו-26 שמות:

"...כלומר יחס של 1:3 לערך... גם יחס זה מגביר את הסטטיות הקפואה של המראות הסהרוריים שבכאן" (זמן, 37)

הביטוי "הסטטיות הקפואה של המראות הסהרוריים שבכאן" איננו לגמרי ברור, אבל הטיעון עצמו נראה פשוט: שמות הם סטטיים יותר מפעלים; בשיר "ירח" אלטרמן משתמש יותר בשמות; התוצאה היא הגברת הסטטיות.

כעת, שימו לב למילה "גם": "גם יחס זה מגביר..." מה עוד מגביר לטענת זך את "הסטטיות הקפואה"? עד כמה שהדבר נשמע מפתיע, גם הפעלים ב"ירח" תורמים את חלקם:

"...לעומת תוקפם זה של המראות, נותר כאן האני של המשורר פאסיבי בלבד... מבין 8 הפעלים בשיר מתייחסים 4 אל עולם המראות, וגם בנוותרים אין אחד המציין פעולה אקטיבית ממש מצד המשורר..." (זמן, 37)

כלומר, הפעלים ב"ירח" אינם מציינים פעולות, אינם דינמיים כפי שפעלים יכולים או אמורים להיות. אבל אם זה באמת כך, איזה ענין יש לנו בהבחנה שמופיעים פחות פעלים משמות? אם גם הפעלים וגם השמות סטטיים, אין טעם לומר שדווקא ריבוי השמות מגביר את הסטטיות.

דרך אחת לנסות לחלץ את זך היא לטעון שלמרות שהפעלים אינם דינמיים, הם עדיין דינמיים יותר מהשמות — אולי פשוט מתוקף היותם פעלים. אבל על סמך מה בעצם אנחנו רשאים לומר ש"שוקט" דינמי יותר מ"מים"? ש"עומדת" דינמי יותר מ"עיר"?

6

האם, כשאנחנו רוצים לתאר מצב סטטי כלשהו, הכרחי להשתמש בשמות יותר מאשר בפעלים? נתבונן במשפטים:

(1) הרכבת נעה.

(2) הרכבת נחה.

בשני המשפטים קיים יחס של 1:1 בין שמות לפעלים. כדי לעבור מ-(1) ל-(2) — ממצב דינמי לסטטי — כל מה שעלינו לעשות הוא להחליף הברה; אין צורך לשנות את היחס בין שמות לפעלים.

ננסה כעת להוסיף שמות ל-(1) ול-(2) — לערער את יחס 1:1. האם פעולה כזאת מספיקה כדי ליצור מצב סטטי?

(3) הרכבת נעה על המסילה.

(4) הרכבת נחה על המסילה.

משפט (3) עדיין מתאר מצב דינמי. אבל האם לפחות "הוגברה הסטטיות" במעבר מ-(2) ל-(4)? האם "הרכבת נחה על המסילה" סטטי יותר מ"הרכבת נחה"?

7

שאלה מעניינת נוספת היא: האם הוקטנה הדינמיות במעבר מ-(1) ל-(3)? האם "הרכבת נעה על המסילה" דינמי פחות מ"הרכבת נעה"?

זך בוחר שיר שאין בו הרבה תנועה מלכתחילה — ומיד מוצא בו מגבירי סטטיות מכל הגדלים והסוגים. זה נראה קל מדי. מה זך מוכן לומר לנו על כל אותם מגבירי סטטיות בקטע דינמי? ניקח לדוגמא את הבית הפותח את "תיבת הזמרה נפרדת", בית שיש בו הטיה ברורה לכיוון שמות:

על העיר עפות יונים,

על העיר, על יער פרא,

על כיכר התלוינים,

על ריסי נשים בערב.

הבית עצמו הוא בוודאי מה שמקובל לכנות "דינמי" (השוו לבית הפותח ב"ירח": "שמים בלי ציפור/ זרים ומבוצרים"). האם זך מוכן לטעון שההטיה לכיוון שמות מחלישה את הדינמיות של הבית? הטענה הזאת רחוקה מלהיראות משכנעת. למעשה ניתן לטעון טענה הפוכה: שהבחירה בפועל יחיד — וההחלטה למקם אותו כבר בשורה הראשונה — מאפשרות לאלתרמן לנוע בקלות רבה יותר בהמשך, בלי להתעכב על פעלים נוספים בדרך. השוו:

על העיר יונים עפות,
חגות על העיר, על יער פרא,
על כיכר התלוינים דואות,
טסות על ריסי נשים בערב.

8

ההטיה לכיוון שמות נחלשת בבית השני של "תיבת הזמרה נפרדת" —
לכאורה, היינו אמורים לחוש משב רוח מרענן של "הגברת דינמיות".

אבל לא זה מה שקורה בפועל: השיר כמו מוריד הילוך פתאום — ומתחיל
מחדש בטון מלנכולי יותר:
מול הרוח הנודדת
לא ניסע הרחק מכאן.
השקיעה נשאה בדרך
את סלי הדובדבן.

אלתרמן כותב: "לא ניסע הרחק מכאן" — לפי הגישה של זך, גם
ב"ניסע" וגם ב"לא ניסע" סופרים פועל אחד נוסף, למרות ש"לא ניסע"
איננו אמור להיות מזוהה עם דינמיות.